

Аник-Корона Уелет
Ален Везина

ТРАДИЦИЈА КАНАДСКЕ ФРАНКОФОНЕ НОВЕЛЕ

Канада, земља на око десет милиона квадратних километара, данас има око 33 милиона становника. А у 16. веку, када је то пространство настањивало нешто мало староседелаца, такозваних Индијанаца, на источну, атлантску обалу – Квебек – почињу да долазе Французи, врло, врло споро. Наилазе на сурове услове живота, крче густе, често мочварне шуме и освајају животни простор. Донели су своја надања, веровања, страхове... Народна машта тумачи тешке услове живота деловањем ђавола, духова, демона, вукодлака... У недостатку образовања, процветава усмено стваралаштво.

Током 18. века, војна снага Велике Британије истискује Француску са америчкога континента, те се француско-индијанско становништво обрело под осионом туђом влашћу. Угрожени су језик, вера, националност... Усмено стваралаштво сада често симболима тумачи и однос према тој власти. Али чува наслеђе.

У 19. веку појављују се путујући приповедачи, писмени људи пишују народне песме и приче, настају и значајни уметници. Они прихватају народну традицију, обрађују је, прилагођавају новој стварности, стварају нову културу, штампају ауторске приче, романе. Али усмено приповедање не нестаје, приповедачи и данас путују и причају, од прича праве и књиге. Стари народни мотиви нису ретки у савременој писаној књижевности најобразованијих аутора, чак и оних сасвим другог порекла, новијих досељеника, мада често измењени сходно новим временима. О томе се говори у овом есеју. А. П.

Културни животи у XIX веку Аналфабетни, али песници

Док нас архиве Нове Француске¹ обавештавају о условима живота и интелектуалним бригама канадско-француске елите, народне песме и приче нас углавном подучавају о вредностима које су сељацима драге. Током читаве владавине Француске, усмене приповести ће се веома мало мењати у односу на француске изворе. Оне ће тек после освајања (енглеског – прим. прев.) добити извесну самосталност. Према томе, традиционално приповедање се повлачи у прилог талента извођача или пред иницијативом приповедача. Жестина коју има широко зрачење усмене традиције у Квебеку, лако се објашњава условима живота наших предака. Као људи који су најпре морали да искрече шуме, први досељеници се прихватају да изграде земљу у којој ће бити добро за живот. И као што умесно наглашава Жан-Марк Маси (Jean-Marc Massie), „требало је обрадити земљу пре него што почнемо сами себе обрађивати“. Усменост и краткоћа приче, према томе, савршено одговарају врсти забаве коју су они могли себи допустити. А они су се надањивали у исто време и локалним и предачким легендама, да би испрели нит ових приповедака.

Закључци Дархемовог² извештаја дуго су сматрани ударцем песнице победника, подло упућеним већ побеђеној жртви. Међутим, са овог одстојања можемо појмити да је тај страшни „народ без културе и без историје“ ово пре осетио као неколико јаких али нежних удараца по задњици, подељених новорођенчету које је само и очекивало ту пљеску, па да најзад испусти крик који сведочи о његовој способности за живот. Стога канадско-француска елита – писци, историчари и чланови клера – хитају да „пишу“ историју о земљи, онакву како су је доживљавали и схватили Французи Америке. Приче, легенде и песме француске Канаде деловаће као брана против инвазије англосаксонске културе. Далеко од тога да се угаси, како се могло очекивати, француска култура у Америци се, напротив, учвршћује почев од тих дана, као јасно одвојена целина, најпре и пре свега жељом да се сачува у писаном облику све богатство које припада машти усмене традиције. О томе добро сведочи, у другој половини 19. века, значајан узлет новина и часописа, било да су институционални или повременни. Опат Ка-

¹ Нова Француска – то је био назив за француске поседе у Канади, пре него што их је заузела Велика Британија. (Прим. прев.)

² John George Lamton, гроф Дархем (1791–1840), британски политичар, гувернер Канаде 1838. године. Објавио је извештај који предвиђа уједињење Горње и Доње Канаде, а у којем каже да је насељено француско становништво без културе и историје. (Прим. прев.)

сгрен (1831–1904) сматра се оснивачем канадско-француске књижевности, јер је дао полета фолклорној причи. Захваљујући његовом широком плану за сакупљање легенди и песама, та заједничка култура се није изгубила у *рујама* колективног сећања народа који ипак „памти“.

Квебечки језик: љуном брзином!

Квебечки народ је био радан, вредан, његово *наречје* је морало да се повинује суровости свакодневнoг живота у Новој Француској. Када треба да изградимо земљу, време је скупо. Мада је сваки језик бржи када се говори, више се скраћује него када се пише, Квебечани изгледа баш много воле да гутају слоге: тако су исковали језик пун апострофа. На пример, да би објавио како срндаћ пасе на његовом имању, житељ Квебека би, ако има времена, узвикнуо: „Гледај тамо, драга“, али исправан израз се мало-помало претворио у „Гле там!“ да најзад зазвучи као „Ге, га“, док показује прстом у жељеном правцу. Осим фонетског скраћивања, повратна употреба англицизама, синтаксичко и морфолошко извртање, такође су одлике својствене квебечком говору. Ове језичке слободе често су неприхватљиве за квебечку колико и за француску *интелигенцију*, али оне су доказ не тако обичног прилагођавања захтевима и принудама једног језика опкољеног неким другим.

Шћићи љроћив цензуре: љворнићиво

У крутом друштву где црква строго диктира законе понашања својих верника, језик се довија да их омекша. Доказ: Канађани француског порекла постали су вешти у изражавању, употребљавајући еуфемизме са много виртуозности. Ово омогућава нарочито католицима да потајно псују. Постоји више примера фонетског деформисања који творе еуфемизме псовки верског садржаја. Ова веома примењивана пракса потиче из народног празноверја. Не само да је грех помињати име божије без потребе, него такво понашање пре или касније доноси његов гнев: псовачи су први претварани у вукодлаке. У истом смислу читав низ сликовитих израза означава сексуалне радње. Чак и брачни пар, венчан по добром и ваљаном обичају, према правилима католичке цркве, треба да се узајамно заводи скривеним речима. На пример, *ћрљаћи ћигањ*, пре означава брачну дужност него домаћички посао. Квебечани такође много воле хиперболе. За традиционалне ловце, риболовце и, према логичноме следу, приповедаче, сама чињеница да приповедају, обавезно и неизоставно подразумева претеривање. То је, у сваком случају, захтев слушатељства.

Леґенда и њрича у сржи књижевних њокова Усмено њредање

Почетком XX века Маријус Барбо (Marius Barbeau, 1883-1969), етнолог и фолклорист, покреће велики пројекат за сакупљање народних прича, легенди и песама које круже у свим областима Квебека, без изузетка. У време када ни обичан магнетофон са касетом још није био измишљен, ово истраживање је захтевало учешће читаве екипе на терену. Срећом, стенографија и фонограф су омогућили да се сачувају резултати који још и данас служе за анализе. На почетку, Барбо је сакупио неколико прича француског порекла, јужно од реке Сен-Лоран, за америчке истраживаче који су покушавали да објасне како су Американци, чак и они из Мексика, познавали типично француске легенде. Радећи на томе, а постигавши своје прве успехе, пожелео је да прошири поље својих истраживања.

Па које су се теме кретале и понављале у усменој традицији француских Канађана од доласка првих досељеника? Да ли их је пронађено толико и под енглеском влашћу? Да ли су те исте теме постојале у разним „медијима“ усменог приповедања, то јест да ли су постојале у исто време у песамама, причама и легендама у истом раздобљу? Који су били „канал“ или извори информација за сваку причу? Нека песма коју пренесе мајка или бака, за антрополога културе није исте врсте као легенда коју прича какав Ирац којем је понуђено гостопримство за једну ноћ, што нам он плаћа причом из своје земље. Маријус Барбо је тако документовао и статистички средио једну непостојану, непредвидљиву и неухватљиву област, то јест фолклор, културно и култно наслеђе које су нам завештали наши преци.

Оно што се у први мах појављује из тог истраживања, несумњиво је универзалност тема. Постајући истински лајтмотиви, сижеи који се срећу у усменим умотворинама само су одјек својих предачких корена. На пример, незаобилазна фигура Ти-Жана у негдашњим народним причама из Квебека није ни по чему необична. Ти-Жан представља човека из народа, у коме се проналази сваки канадско-француски житељ. Он је тај који вештином руке и виспреношћу ума осујећује краљево лукавство, обара чудовиште са седам глава, избавља принцезу и њоме се жени. Под видом безазлене бајке овде се снује сасвим проста а ипак моћна политичка метафора: радосна победа малога над великим. Како су француски Канађани показивали глад за тим традиционалним причама више него енглески Канађани, доста рано се почео узрок томе приписивати њиховој жељи да устану против освајача. Немоћни у економској и политичкој сфери, *жителџи* Квебека, смештали су своју освету у умотворине. Нереалне, извесно, али свакако утешитељске за

народ лишен својег културног и генетичког наслеђа током само неколико година.

Међутим, не бисмо били у праву ако бисмо у том Ти-Жану (којега ће Вињо и Леклерк /Vigneault, Leclerc/ касније хвалити), видели једину тековину квебечког јунака 19. века. Сиромах који устаје против моћника – то је истински мотив усменог приповедања, који прожима епохе. Постоји увек и у свим друштвима неки управљач који представља власт. Било да је краљ, диктатор, тиранин или први министар, и било да је проглашен, именован или изабран, никако не значи да је његовим поданицима и грађанима неизоставно ускраћено да доносе одлуке. У основи, нису ли медији – Ти-Жан нашег времена? Они који износе на светлост дана скандале и девијације Свемоћних? Али у ироничном смислу, зар се Ти-Жан у причи не жени краљевом кћерком?

Народно предање обилује и другим ликовима који се понављају у народном фолклору, као и Ти-Жан: то су натприродна бића. На вечерњим поселима она одушевљавају слушаоце и потхрањују празноверје. Та створења, као што су вукодлак, привиђење, дух, већином су, ни више ни мање него бића „преображена“ божијом казном. Ипак, остаје једна тајна. Зашто најпознатије натприродно биће 19. века, оно о којем је највише и писано, омиљено код читаве генерације романтичара у Француској, није нашло *гнездо* на тлу Квебека? У нашој колективној машти никако се не среће траг вампира.

А међутим, на канадским сеоским имањима није се оскудевало у стоци. Квебек је тако нудио неисцрпне изворе тим крвопијама. Треба ли поверовати да су људи више волели вукодлака који бар неће „заразити“ своје жртве. Одсуство вампира из овог скупа фантастичних створења које преноси квебечко усмено предање, лако се може објаснити. Не ради ли се ту о најотменијем и најаристократскијем од свих паклених бића? Књижевно предање нам га је заиста описало као лепог мушкарца, углађеног и богатог, који очарава своје жртве, нарочито женског рода, једино својом снагом завођења. Многобројни француски аутори, као Шарл Нодије (*Крвава калуђерица, Вампир Арно-Пол, Смара или демон ноћи*, 1822), Теофил Готје (*Заљубљена покојница*, 1836), Александар Дима (*Прича о бледој дами*, 1849), Бодлер (*Вампир*, 1857), Проспер Мерије (*Локи*, 1868) и Ги де Мопасан (*Тик*, 1884, *Орла*, 1887), тако су га уобличили, а да и не рачунамо њихове чувене енглеске парњаке као што је *Дракула* Брема Стокера (1897).

Истина је да у Квебеку, малобројност читалаца у сеоској средини, као и стављање аутора романтичара на готово категоричну Листулисту, нису подстицали слободно кретање тога новог лица вампира. Због тога усмено предање наших предака потиче много више из европске средњовековне маште, него из њима тада савременога књижевног наслеђа.

Стигавши овамо, мит о вампиру се преобразио сходно суровости земље. Нема више богатог и свиленог одела, нема више живота у замку. Сада је сврстан међу проста створења ноћи, ближа средњовековном вампиру који је скитао по селима, ружно чудовиште много више животиња него човек. Луј Фрешет (Louis Fréchet) је управо описао једно врзино коло злокобних нечастивих створења чије порекло остаје нејасно, као што им је чудан и назив – *цак мистиџри*: „Ако се ту нађе неки хришћанин, готов је. За десет минута ће га исисати, испразнити, изгристи, претворити у костур; па ако има среће да није праведник, онда ће и он бити претворен у истог нечастивог и осуђен да води онакав исти псећи живот док је света и века.“

И тако, чак ни квебечки вампири нису аутономна и независна бића. Истина, ти *цак мистиџри* обезбеђују себи опстанак по угледу на вампире, али и саме жртве морају бити грешне да би се преобратиле. И овде се може установити утуцај Цркве на колективну машту. Многобројне су и натприродним обилате теме у усменом предању, али оне још и даље служе истоме морализаторском циљу: сваки уважавани грађанин неизоставно мора испуњавати своје хришћанске обавезе, иначе ће привући гнев божији, а тиме и навалу сатанских сила. Да ли је онда могуће да силе Зла у квебечком усменом предању буду, без изузетка, потчињене божијим силама? У том случају би се могло поверовати да је такозвана „усмена“ књижевност била, ни мање ни више, него само вид верске пропаганде – ни издалека тихе – у 19. веку.

Постмодернизам

Ови јунаци и мотиви наших традиционалних бајки и легенди, снажно су укотвљени у машти савремених квебечких писаца. Већ је 1966. године Мадлен Ферон (Madeleine Ferron) објавила роман под знаковитим насловом *Крај вукодлака*, као да је хтела да обележи прелазак времена заснованог на народним веровањима и празноверјима, на друго време, настало из мирне револуције, засниване на економским достигнућима и напретку. Било би заиста сурово и нелогично пустити наше вукодлаке да јурцају по трговачким мегамаркетима од стакла и челика у каквом мегалополису, а онда их видети како се трују козметичким средствима неке недавно по моди дотеране жртве. Виктор-Леви Болије (Victor-Lévy Beaulieu) сведочи 1976. године о том чистом раскораку између традиције и модерности: „Ја, Кориво³, велим ја вама: дош’о фолклору

³ Кориво, Мари-Жозефт (Цорриваух, Марије-Јосепхте), личност је из стварности, која је убила мужа, јер ју је злостављао. Ушла је у народно предање као бајковита жена-вештица, јер ју је Црква, и не питајући за мотиве, прогласила вештицом и осудила на смрт. Пре тога је била затворена у гвоздени кавез и показивана народу, о чему постоје приче и цртежи. (прим. прев.)

крај.“ Ипак, драматург уме и сам, и то сјајно, да сложи класичне и савремене митове. Он представља своју Кориво као чаробну сирену која привлачи своје кавезу разне мушке особе: Титанжа, Жоса Виолона и Фефија Лабранша, традиционалне ликове Луја Фрешета. Пред помамним преображавањем квебечке Кирке, ови су дословно хипнотисани, па послушно играју око ње као они покорни Одисејеви другови. У томе позоришном комаду Виктор-Леви Болије изводи на сцену две Кориво, једну белу, другу црну, како би се боље уочио удео легенде који се прикопчао на историјску личност.

Ова жеља да се рехабилитује лик Кориво, потпуно је у складу са успоном феминизма 1970-их година. Затим 1978, са истом бригом за праведност, Пјер Шатијон (Pierre Chatillon) у роману *Филедор Босолеј* даје јој прилику да се оправда: „Удала сам се у шеснес’ година, имала сам тро’е деце, а много сам волела тог првог мужа... Кад ј’ он умро од смрдљиве куге, преудала сам се за Луја Додијеа, а онда ’е све кренуло наопачке. Луј Додије стално ’е био пијан, па ме стално тук’о. Ја све то рекла судијама на суђењу, ал’ то ’е било одма’ по освајању, па судије нису ’ма баш ништа разумеле, пошто нис’ говориле ништа но сам’ енглески, бестрага им глава!“

Међутим, изгледа да је рекла-казала дословно избрисало сваку историјску истину која би могла да ту жену, оптужену за убиство, коју је енглески суд обесио, а легенда осудила као вештицу, прикаже жртвом брачног насиља, једном међу толико других жена. Случајеви злочиначке страсти или легитимне одбране, данас су свакако познати јавности, али јасно је да драма Мари-Жозефт Кориво данас не би имала исте одјеке.

Инвентивност остаје светла одлика постмодерне књижевности. Инспиришемо се класичним делом и старом традиционалном легендом, па је усклађујемо са данашњим укусом, то јест прилагођавамо условима данашњег живота. На пример, традиционални бели зец из *Алисе у земљи чуда* Луиса Керола постаје само мотив тетовиран на рамену неке младе жене у филмованој причи *Мајрица* (Енди и Лари Вашовски, 1999). Он је такође водич, али његова јазбина постаје модерна дискотека у којој ће започети неки нови доживљај у неком паралелном свету.

Тако ће наши постмодерни аутори са топлином и заносом преносити разне лајтмотиве народних бајки и легенди. Роман Пјера Шатијона *Филедор Босолеј*, у овом смислу и сада задивљује. У његовом делу цин Бопре, висок преко 300 стопа, заљубљује се у Кориво, која према њему изгледа сићушна. Писац на тај начин ствара нову верзију народне бајке *Лейошица и звер*, пажљиво стапајући две историјске личности из Квебека, које се у истину никада нису среле. Као што Кинг Конг

штити Ану Дароу од праисторијских опасности са острва Лобања, цин Бопре чува Кориво затворену у кавезу из страха да је не изгуби, али и да би је штитио од ње саме.

Али одлика Шатијоновог духа се види када он обнавља ткање о традиционалној нечастивој галији.⁴ У истом роману он даје реч возачима тих галија, који коначно признају да њихов посао није тако лак како би могао изгледати. У ствари, према писању Бограна и Фрешета, сарађивати са ђаволом, ако не рачунамо неколико ситних запрека, изгледа доста једноставно, лако и без икаквих неугодних последица. Међутим, аутор се задржава на једном аспекту никада коришћеном у предању: какав је био став Цркве о том питању? Према њему, ови власници нечастиве галије не само да постају саучесници Сатане, него ће, у ширем смислу, постати жртве божијих људи: „Разумеш ти да смо после наши’ путовања летећим чамцима тек сазнали да су с’ оне жабе из шкропионица биле свуд договориле не би л’ нашле како да нас з’уставе. И онда је тек у селу Сент-Етрет, братија поповски’ стеница најзад изградила нарочито дугачак шиљак на вр’ звонаре. Ј’онда, кад год смо туде пролазили, поп нас вреб’о, баксуз један! И тако једне ноћи [...] поп много вук’о конопац, па се онај шиљак отки’о и проб’о нам чамац.“

Чамац од коре дрвета није издржао налете „звонара на опругу“ (које су постајале прави *војнички бајонети*, како каже Богран), па ће дружина морати да направи, у ковачници у Сен-Морицу, где су радили, нову барку од метала и са клиновима. Како им проста дрвена весла више нису била ни од какве користи, после су пловили у металним чамцима брзим као муње.

Ове модернизације легенде нису случајне. Постмодерна књижевност кроји предање како њој одговара. Али да би исход био оптималан, важно је да данашњи читалац може добро да схвати појединости прилагођавања, црпећи из свога културног репертоара. Тако се стварање и читање постмодерног дела заснива на читаочевој култури. Просто навођење, у ово време веома омиљено, о томе добро сведочи. Узме се нека стара мудра изрека и преобрати по савременој моди. Према том поступку „гледати себи у пупак“ постаје „гледати себи у пробушен пупак“⁵. Или се неки познати мотив из бајке мења, како би се применио на данашњу породицу: оно типично „венчаше се и имађаху много деце...“ показује се погоднијим овако: „И имађаху много деце коју су одвојено подизали...“

⁴ La chasse-galerie – нечастива галија – митски летећи чамац који су, наводно, користили шумски радници да би се брзо превезли кућама за празнике, а изнајмљивали их код „нечастивих“ власника. (прим. прев.)

⁵ Значење народне изреке је: гледати само своје интересе, без обзира на другог. (прим. прев.)

Двострук је циљ који је у основи ове постмодернистичке жеље да се фузијом развију сви родови и епохе. Са једне стране, као да је јасна похвала класичним делима, али са друге, он парадоксално делује као огрешење о предања и вредности везане за пређашње друштво. Уметничка дела тако представљају одјек успостављања новог друштва названог постиндустријским. Али ова двострукост ни издалека није погубна као што бисмо могли поверовати. Напротив, преображавајући митове, писци од њих искивају нове. А ови ће у неко време постасти културни узор. Поверење улива и поглед споља, који о фолклору и причи у Квебеку доносе аутори досељеници, као Марко Микон, Серђо Кокис, Јинг Чен или Дени Лаферијер. Зар није здраво за неки народ да меша изворе своје инспирације?

Са француског превела АНЂА ПЕТРОВИЋ